

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И МОДЕЛИ НА МАНИПУЛАЦИЯ ПРИ НАРЦИСТИЧНО ЛИЧНОСТНО РАЗСТРОЙСТВО

гл. ас. д-р Анна В. Караденчева

Висше военноморско училище “Никола Йонков Вапцаров”, Варна, България

a.karadencheva@nvna.eu

***Резюме:** Статията представя същността и основните характеристики на нарцистичното личностно разстройство, като разграничава патологията от личностната черта нарцисизъм.*

Извеждат се пет конкретни модела на манипулация, които нарцисистите прилагат, с цел оказване на преднамерено манипулативно влияние върху избрания обект.

Отчитат се и връзките между съвременната масова култура на нарцисизъм, налагания от нея модел на поведение и възможността за отключване на този вид разстройство в хора, които имат налична предпоставка за това.

***Ключови думи:** нарцистично личностно разстройство, патологичен нарцисизъм, манипулация, преднамерено влияние, нарцистична епидемия.*

MAIN CHARACTERISTICS AND MANIPULATION MODELS IN NARCISSISTIC PERSONALITY DISORDER

Chief Asst. Prof. Anna V. Karadencheva, PhD

Nikola Vaptsarov Naval Academy, Varna, Bulgaria

a.karadencheva@nvna.eu

***Summary:** This article presents the essence and main characteristics of narcissistic personality disorder, distinguishing the pathology from the personality feature narcissism.*

It identifies five specific models for manipulation that narcissists apply, in order to exercise deliberate manipulative influence on the chosen object.

The links between the modern mass culture of narcissism, the behavior that it imposes and the possibility of unlocking this type of disorder in people who have the prerequisite for it, are also considered.

***Keywords:** narcissistic personality disorder, pathological narcissism, manipulation, deliberate influence, narcissistic epidemic.*

Съвременният свят, който се характеризира със способността си да съществува паралелно на реално и виртуално ниво, създаде масова култура на нарцисизъм, която е естествен резултат от развитието на Аз-поколението.

Тази култура се разглежда като нарцисична епидемия¹ поради лавинообразното си развитие, унифицирания подражателен модел на поведение и възприятие, и многообразните виртуални възможности за неговата проява. „Целта на цялото социално-икономическо развитие на съвременния свят, насоката и съдържанието на неговите нови ценности, са осигуряването на материално обезпечен живот до степен на яростна, грандоманска преследваемост на последните технологични постижения и лайфстайл тенденции, която почти спокойно днес може да се нарече “култура”. Преследване на най-доброто, най-новото, най-модното (което често е най-пошлото), и то с максимална скорост².“

Масовата интерпретация за образа на успешната личност, издига нарцисизма в култ, което неминуемо води до промени в личностните черти на младите хора и негативни последици за цялостния процес на обществен градеж. В тази насока е показателно изследването на Twenge & Campbell³, проведено регулярно два пъти през 10 години относно търсенето на ключова фраза „как да обичаш себе си“ (“how to love yourself“) в Google. Увеличението от 2009г. до 2019 г. е от 191 000 резултата към 1 950 000 000 съвпадения, което прави поачването 10 209 пъти. По своята същност, това обосновава създаването на цяла нова индустрия, която обслужва стремежа към възхищение и промотира нарцисичната култура на глобално ниво.

Необходимо е да уточним, че нарцисизмът в нормални количества, е полезен и дори необходим за личността. Той спомага за изграждането на здравословна самооценка и самочувствие, адекватна конкурентоспособност, изисквания към средата и обич към самия себе си.

Понятието „нарцис“ се свързва преди всичко с древногръцката легенда за нимфата Ехо и красивия младеж Нарцис, докато в психологическата литература се въвежда за пръв път от Фройд⁴, чиято хипотеза е, че нарцисизмът е присъщ и вроден за

¹ Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.

² Караденчева, А. Разболяват ли се съвременните общества от Новата глобализационна култура. В: *E-JOURNAL VFU*, Варненски свободен университет "Черноризец Храбър", 2020, бр.13, ISSN 1313-7514

³ Каприва, Д. Нарцисизъм и търсене на силни усещания. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, 2019, № 109, с.185

всеки човек. Нарцис отблъсква влюбената в него Ехо, за което е наказан с тежобата да се влюби в собственото си отражение до степен, в която да загуби живота си.

И тук идва болното. Тук се намира тънката граница между нарцисизма като личностна черта и патологията „нарцистично личностно разстройство“, която представлява обект на интерес в настоящата разработка.

В Международната класификация на болестите (F60), нарцистичното личностно разстройство се категоризира в „Други специфични разстройства на личността“ (F60.8), които представляват „тежки нарушения в структурата на личността и поведенческите стереотипи на индивида; нямат пряка връзка със заболяване, увреждане или друго мозъчно нарушение, или с друго психично разстройство; обикновено обхващат няколко сфери на функциониране; почти винаги са свързани със значителен субективен дистрес и нарушена социална адаптация; и обикновено започват още от детска и юношеска възраст, и продължават в зряла възраст⁵“.

Необходимо е да се направи и терминологична диференциация между понятията „нарцис“ и „нарцисист“. Нарцисът, както в легендата, обича себе си. За разлика от него, нарцисистът е погълнат от празнота, която го кара да мрази себе си до степен, в която е необходимо създаването на алтернативен Аз-образ, чието могъщество се корени в способността за емоционална манипулация на жертвите, като единствен способ за изпитване на удоволствие от себе си. Тази емоционална манипулация има конкретен модел и цикличност.

Патологията е деструктивна както за личността, така и за нейното обкръжение, тъй като вследствие на нея, индивида прекарва живота си с клинично значими затруднения във функционирането и тотална неспособност да създава здрави връзки и качествени взаимоотношения с хората.

Пациентите с нарцистично личностно разстройство (ЛР) функционират по различен начин в обществото. На повърхността тяхното разстройство е възможно да остава почти незабелязано и само в рамките на диагностично изследване се разкриват такива особености като необичайно висока честота на разговори за себе си при общуване с други хора, прекомерна потребност от любов и възхищение от околните, както и противоречие между грандиозната Аз-концепция и периодично възникващото чувство

⁵ Специфични разстройства на личността, МКБ F60, с.417. Available from: https://srzi.bg/uploads/pages/Lechebni_zavedeniq/3.MKB_10/1_mkb_v1_part1.pdf

на непълноценност. Тези хора много силно се нуждаят от одобрението на другите, а емоционалният им живот е безцветен⁶.”

Диагностицирането на нарцистично личностно разстройство е обект на друга разработка, но за да бъде разбрана и разпозната тази патология, е необходимо да се изведат

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА НАРЦИСТИЧНОТО ЛИЧНОСТНО РАЗСТРОЙСТВО

- *Нарцисистът е силно магнетична личност с ярки външни белези на мъжественост или женственост, доминантност, манипулативност, силно развито чувство за хумор и осезаемо харизматично присъствие.*

В повечето случаи е психологически тип с екстравертна насоченост, силно изявена сексуалност, душата на компанията, енергична и уверена, добре поддържана личност, която не спира да споделя и демонстрира (укарасени) своите успехи и прогрес. „Нарцистичните личности нереалистично преувеличават талантите и постиженията си, възприемат се като уникални и превъзхождащи другите, характеризират се с по-голяма претенциозност и самохвалство⁷.”

Отличителна черта на нарцисиста е активното му чувство за хумор, което всъщност представлява дълбока и хаплива ирония към всички и всичко, придружена от голяма доза критичност. Тази ирония всъщност произтича от изкривената самооценка на личността и липсата на емпатия, и няма нищо общо със здравословното, интелигентно и приятно чувство за хумор.

Нарцисистът е прекрасен актьор и оратор, който успешно се приспособява към всякаква среда и ефективно доминира в нея. Демонстрира надмощие в почти всяка ситуация, което действа като магнит за широката публика и по-конкретно, за определен вид психологически типажи, като емпата и мазохиста.

Външния си образ, нарцисистът гради като изключително смел и уверен, комуникативен, забавен, чаровен, сладкодумен, малко луд и необуздан човек. Поддържането на този алтернативен, фалшив Аз изисква огромно количество лъжи, с което нарцисиста се справя изключително добре, тъй като е патологичен лъжец. Той е способен да каже всичко, което отсрещната страна има нужда да чуе в конкретния

⁶ Калчев, П. (2019). *Оценка на психопатните черти в юношеска възраст. Част 3 - Нарцисизъм*. София: Изток-Запад, с.32, ISBN 978-619-01-0576-3

⁷ Gunderson, J. G., & Ronningstam, E. (2001). Differentiating narcissistic and antisocial personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 15(2), 103-109. <https://doi.org/10.1521/pedi.15.2.103.19213>

момент, и всичко, което ще го накара да изпита удоволствие от величието си пред нея, без да има достоверност в казаното или каквито и да е угризения за него.

- ***Нарцисизъмът е вид психопатия, която се характеризира с патологична мания за доказване и убеждаване в собствената си значимост и себестойност, като тази потребност всъщност представлява компенсаторен модел на поведение за запълване и облекчаване празнотата на личността.***

Всъщност нарцисистът не обича себе си - той ненавижда себе си. Поради това изпитва неутолима жажда за валидация на измамното възприятие за себе си, което създава изкуствено, поддържа майсторски в очите на избраните жертви, и консумира чрез тяхното обожание, страх и подвластие. Пагубното в отношенията с нарцисист е това, че той изгражда личността си върху потъпкването на Другия. Този процес го кара да се чувства могъщ, велик и е единствен негов източник за изживяване на удоволствие.

„Отвън нарцисистът е забележителен и полага всички усилия да се говори за това, да се забелязва, да се преповтаря и препотвърждава. Но отвътре той е уплашен, и то несъзнателно, от това, че не може да понася себе си, че никога не е изпитвал каквото и да е топло чувство на приемане или милосърдие към себе си. Че дори да е най-красив, най-богат или най-ярък в специално подбрана компания от "шерпи", той самият никога няма да може да изпита удоволствие сам от себе си, сам по себе си и насаме със себе си.

Това превръща вътрешния му свят в празна бездна, която не може да бъде утолена от човешки контакт или приятно преживяване. Затова и той неуморно и шумно „свети и блести“ през цялото време, за да не остане никаква пукнатинка за вътрешното преживяване, през която да се вмъкне капчица съмнение, че ... всъщност нарцисистът няма „себе си“. Той има персона, с която изстъргва одобрение, завист, страхопочитание и обожание от околните, за да се предпази от кошмара на вътрешната си празнота и самоомота⁸“.

- ***Нарцисистът не може да създава истински, качествени и здрави взаимоотношения с други хора.***

При нарцисистичното личностно разстройство, нормалната човешка потребност от любов, свързване и закрила, е заменена от потребност за оказване на преднамерено манипулативно влияние под формата на емоционална въртележка върху избрания обект, редуваща емоции на обожание и страх, чрез които нарцисистът се опиянява, захранва и

⁸ Петрова, А. Нарцисът и нарцисистът. В: *Native for native* [online]. [Viewed 17.01.2023, 10:25 EST]. Available form: <https://native4native.com/Narcisyt-i-Narcisistyt-blog-104.html>

убеждава в безграничието на своята власт и персона. Само по този начин той може да се чувства могъщ и да придава стойност на съществуването си.

Нарцисистът е разрушителна личност. Характерно за този вид патология е тоталната липса на саморефлексия и емпатия, които по своята същност представляват фундамента на здравите отношения. Нарцисистът няма необходимост, желание и най-вече способност за анализ на собственото си поведение и произтичащите от него последствия. „Провалът в емпатията при нарцисистичните хора се дължи на афективна или когнитивна неспособност да се идентифицират чувствата на другите⁹.“

Нарцисистът не може да изгражда равноправни отношения с други хора, поради неспособността си да оценява и признава техните положителни качества, които в мъглата на изкривената му самооценка, остават незабелязани.

Поведението на нарцисиста често напомня сърдито и разглезено дете, което всъщност е „един студен, безчувствен, циничен, дори, човек, който счита, че всичко му е позволено, защото е “много специален и не е като другите”“.¹⁰

Той не е способен да изпитва състрадание към други човешки същества, от което произтичат и неговите така силни критичност и цинизъм. В добрите периоди, същите се обличат умело в чувство за хумор, а в лошите – служат като оръжие за емоционален терор на съзависимите страни.

Липсата на емпатия, алтруизъм и сърдечност в личността, неминуемо води до разрушителни и токсични взаимоотношения, а от там и до неспособност за създаване на здраво семейство и функционални връзки в живота.

- ***Нарцисистите са подвластни на всякакъв вид зависимости.***

Необходимо е да се отбележи, че при този вид личностно разстройство, индивидът е неспособен да изпитва радост, удоволствие и удовлетворение от нормалните човешки преживявания, които по принцип предоставят тези емоции.

Поради това, нарцисистът търси силни усещания, които да му доставят необходимите количества адреналин, допамин и серотонин, в лицето на психоактивни вещества като наркотици и алкохол, хазарт, всякакъв вид екстремни спортове и преживявания. И въпреки че тези зависимости са типични характеристики за човек с нарцисистично личностно разстройство, е необходимо да се постави акцент върху това, че

⁹ Ronningstam, 2005a. В: Калчев, П. (2019). *Оценка на психопатните черти в юношеска възраст. Част 3 - Нарцисизъм*. София: Изток-Запад, с.17, ISBN 978-619-01-0576-3

¹⁰ Петрова, А. Нарцисът и нарцисистът. В: *Native for native* [online]. [Viewed 17.01.2023, 10:25 EST]. Available form: <https://native4native.com/Narcisyt-i-Narcisistyt-blog-104.html>

най-голямо удоволствие, нарцисистът получава от емоционалното малтретиране на своите жертви.

Поради тази причина, той използва точни модели за емоционален терор, които утоляват жаждата му за адреналин и могъщество, в съчетание или редувайки ги с останалите си налични зависимости. Такъв модел на поведение, естествено води до непредсказуемост на личността, резки промени на настроенията, биполярност на емоциите, хронична инсомния и прояви на явна агресия.

ОСНОВНИ МОДЕЛИ НА МАНИПУЛАЦИЯ ПРИ НАРЦИСТИЧНО ЛИЧНОСТНО РАЗСТРОЙСТВО

Тъй като нарцисистът е вид психопат (а психопатите са добри психолози), е необходимо да акцентираме върху това, че същият се отличава и като изключителен манипулатор, който прецизно проучва и анализира слабите и силни страни на своите жертви, техните потребности и дефицити, страхове и блянове, както в житейския им ритъм, така и спрямо настоящия момент.

Вследствие на тези способности, създава авторски модели на преднамерено влияние за конкретния човек, които използва за ефективна манипулация, емоционален терор, контрол и постигане на желаната поведенческа промяна. Целта е винаги една и съща – запълване на празнотата на Аз-а чрез изпитване на удоволствие и могъщество от способността за контрол над друго човешко същество, *в което прочита обожание*.

И все пак, въпреки индивидуалния подход към спецификата на всяка личност, която нарцисистът набележи, могат да се обобщят пет основни модела на манипулация (Фиг. 1), прилагани от него.

Фигура 1.

Основни модели на манипулация при нарцистично личностно разстройство

- **Трикомпонентно циклично общуване**

Комуникацията с нарцисист протича в три основни направления: 1) *златен период* 2) *монолог на триумфа* и 3) *мълчаливо наказание (silent treatment)*, като всеки от тях е цикличен и се прилага през определен период от време върху обвързаната страна.

Характерно за златния период е това, че нарцисистът проявява изключителен интерес към отсрещната страна, засипва я с въпроси, внимание и целенасочено създава силното усещане тя да се чувства значима, специална и интересна. Но по своята същност, това не е възхищение или силно впечатление от съответната личност, а изключително прецизно проучване на силните и слаби страни на неговата жертва. По-късно същите ще бъдат използвани за регулацията на емоционалното ѝ състояние.

В този период, комуникацията е активна – нарцисистът е винаги там, винаги насреща, търси редовен контакт и изслушва внимателно и с интерес всичко, което има да каже отсрещната страна.

Впоследствие настъпва монолога на триумфа, в който избрания обект трябва преди всичко да слуша с явно възхищение плеядата от разкази и истории, подчертаващи грандиозността и величието на нарцисичната личност. От съществено значение е прочитана на обожание в очите на слушателя, тъй като целта на тези монолози е да запълнят дефицита на усещането за значимост и да компенсират чувството за вътрешна празнота, породено от силните комплекси, създадени в детството.

Нарцисистът има нужда от публика, пред която да демонстрира своето величие и да се захранва с нейното възхищение. Монологът на триумфа цели да създаде и подхрани идеалистичния фалшив образ такъв, какъвто има нужда да го възприеме слушателя.

Неизбежно последващото мълчаливо наказание, наричано в психологическата наука „silent treatment“, възниква винаги неочаквано и безпричинно за отсрещната страна. Основната цел е изтезание и объркване на съзависимата личност, които се усилват с продължителността на периода на прилагане.

Изследванията показват, че игнорирането на личността чрез мълчаливо наказание, активира предния цингуларен кортекс - същата област от мозъка, която се активира при наличието на физическа болка, следователно психологическото страдание в такъв момент е напълно равностойно на хронична физическа болка¹¹.

¹¹ Young, K. The surprising truth about the silent treatment. In: *Hey Sigmund* [online]. [Viewed 16.01.2023, 18:15 EST]. Available form: <https://www.heysigmund.com/the-silent-treatment/>

По своята същност, този вид манипулация представлява „тиха“ форма на насилие, чиито последици са толкова по-силни, колкото е по-чувствителен и състрадателен човекът, върху когото се прилага. Последиците се изразяват в психологическо объркване от невъзможността на личността да се защити, срив на самочувствието, силна самокритичност, приписване на неуспехи и недостатъци, които не съществуват или са маловажни, вътрешно усещане за осмиване и унижение, емоционален срив.

След преценка от нарцисиста, че този период е достатъчен и вследствие на него вече трябва да е постигната психологическа слабост в жертвата, отново неочаквано се преминава към общуване от златния период или към дълъг монолог на триумфа.

- **Емоционална въртележка**

Така наречената емоционална въртележка (идеализация, последвана от обезценяване) е може би най-силното оръжие за манипулация на нарцисиста, тъй като води личността до пристрастяване към емоционалната вихрушка, която изпитва. Това важи изключително силно за определен вид психологически типаж, които имат необходимост от подобен тип емоция, и които хората с нарцисично личностно разстройство умело подбират.

По своята същност, емоционалната въртележка представлява способността на нарцисиста да накара отсрещната страна да се почувства като най-смысленото, обаятелно и прекрасно същество на земята, притежаващо цялото негово магнетично внимание и страст, след което рязко и необяснимо да бъде забравено, изоставено, изтикано в ъгъла, обезценено и наказано с продължително мълчание.

Друг метод на емоционалната въртележка е редуването на комплименти и възхищение с критика и хапливи коментари (висота на самочувствието и падение на самочувствието). Създаване на очакване за предстоящо приказно събитие, пътуване, среща и рязката им отмяна, или несъстоятелност. Целенасочено поставяне на нетърпими, абсурдни обстоятелства и агресивно осъждане в истеричност и свръхемоционална реакция. Горещо - долу, после пак горещо, и пак долу.

Този модел на поведение може да се разгледа и като постоянно редуване на погалване с удар, което води до психическа лабилност, объркване, невротичност, промяна в биохимията и невромедиацията на организма, спад на самооценката, повишена самокритичност и като цяло - деструктивност и разпад на личността.

Надеждата за отговор, обяснение, адекватна причинно-следствена връзка и стремежа отново да се почувства идеализирана, мотивират личността да докаже своята стойност... като се качи отново на въртележката при първото разрешение на нарцисиста.

Моделът, също като нарцистичният му създател, е цикличен, което гарантира пристрастяване, постоянен контрол и емоционално управление на жертвата.

- **Триангулация**

Нарцисистът използва триангулацията като психологически инструмент за оказване на преднамерено влияние върху избрания обект, въвеждайки манипулативно трета страна в отношенията. Внушава и на двете страни, че в другата е силно желан, оценяван, уважаван и обожаван.

Целта на тази техника е да усили жадуването и борбата за неговото внимание и интерес, да се увеличи емоционалния ресурс, който страните влагат в отношенията си с него, да създаде тревожност, несигурност и ревност, които впоследствие да използва за контрол, обезценяване и потъпкване на Другия.

Следва да се постави акцент върху това, че при нарцистичното личностно разстройство, страните, участващи в триангулацията, могат да са повече от две. Поради изявената си сексуалност, нуждата от силни усещания, нетолерантността си към спокойствие и сигурност, които интерпретира като скучна монотонност, и неспособността истински да обича, нарцисистът често поддържа няколко паралелни връзки едновременно.

Образите, които участват в тях, не подлежат на особено високи изисквания от гледна точка на широко възприетите разбирания за красота или стойност – нарцисистът ще използва всяко едно човешко същество, за да постигне запълване на егото си.

При този вид патология, перверзията, сексуалното разнообразие и освободеност, в това число и проявата на хомосексуализъм, са просто допълнителни пътища за изживяване на емоцията удоволствие, която не може да бъде доставена по традиционните начини.

- **Страх**

Всички гореописани методи за манипулация водят неминуемо до автоматичното създаване на страх в личността, който нарцисистът използва както като самостоятелен метод за въздействие, така и като съпътстващ и подпомагащ всеки един от другите модели на преднамерено влияние.

Преди всичко упражняването му се изразява в насаждане на страх от загуба, изоставяне и прекратяване на интензивните положителни усещания от емоционалната въртележка. Този страх се проявява при всяко отхвърляне, игнориране и мълчаливо наказание, като настъпва особено интензивно при безпричинното оттегляне на нарцисиста след златен период на комуникация и взаимоотношения. Именно тогава той

се загнездва най-силно в съзнанието на личността, с което създава зависимост. С времето се превръща в автоматична реакция и хронична базова емоция на жертвата.

Всъщност, нейният страх произтича преди всичко от това, че ще загуби идеализирания, фалшив образ за себе си и начина, по който се чувства в *симулираната* представа на нарцисиста. Тук е важно да се уточни, че този образ е умишлено създаден за конкретната манипулация на съответната личност, и реално не се възприема така от самия нарцисист.

- **Обратно засмукване**

Обратното засмукване описва цикличното завръщане на нарцисиста в живота на жертвата при отсъствие от по-дълъг период от време.

Обикновено това се случва точно тогава, когато тя е на път да се възстанови и освободи от неговото влияние.

Връхлитането се осъществява с пълна сила, изряден сценарий и прилагане на всички усъвършенствани манипулативни техники за извисяване на личността в накуп.

Индивидът с нарцистично личностно разстройство никога не пуска доброволно жертвите си, той винаги се връща за тях. По този начин, първо гарантира своето влияние, удоволствие и здравината на оковите над подвластната личност, и второ - колкото и нови, разнообразни източници на емоции да намира, те винаги се изчерпват сравнително бързо, и той е принуден да се върне към сигурния, да, леко захабен, но гарантиран такъв.

Ако съзависимата личност е лабилна психически, силно емоционална, емпатична или има мазохистични наклонности, тя не може да излезе от този омагьосан кръг. Само когато осъзнае, че нарцисиста няма и е изначално неспособен да изпитва истински дълбоки чувства, че в неговото съзнание тя представлява единствено извор на енергия, обожание и емоционална регулация, същата може да се опита да се освободи.

В заключение можем да кажем, че човек с нарцистично личностно разстройство, не може да бъде променен – той прекарва живота си в ямата на себелюбието, неспособен да излезе на повърхността.

С оглед на глобализацията, обаче, това, с което започнахме настоящата статия, е необходимо да подчертаем, че масовата нарцистична култура и налаганият от нея модел на поведение и интерпретация на образа на успешната личност, може да отключи този вид разстройство в хора, които имат налична предпоставка за това.

„Трудно е да се повярва, че нежният нарцис може да мутира в хищна орхидея, но изглежда, необходимостта да си център на света може да роди най-страшните чудовища. Може би най-ценният съвет в случая е, ако можем, да избягваме това цвете в градината

си... А ако все пак се появи – като познат, приятел, съпруг или колега, – поне да не го поливаме с излишно внимание. Изглежда, че е вредно за самия него¹².”

Използвана литература:

1. Григорова, Б. (2021). *Паяжината на психическия тормоз*. София: Екрие, ISBN 9786197507386
2. Кабаджова, Галина. Нарцисизъм и манипулативност в контекста на „тъмната триада“ – межкултурна перспектива: Дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“. София: [Софийски унив. „Св. Климент Охридски“], 2016, 195 л.
3. Калчев, П. (2019). *Оценка на психопатните черти в юношеска възраст. Част 3 - Нарцисизъм*. София: Изток-Запад, с.32, ISBN 978-619-01-0576-3
4. Каприева, Д. Нарцисизъм и търсене на силни усещания. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, 2019, № 109, с.185
5. Караденчева, А. Разболяват ли се съвременните общества от Новата глобализационна култура. В: *E-JOURNAL VFU*, Варненски свободен университет "Черноризец Храбър", 2020, бр.13, ISSN 1313-7514
6. Матанова, В. (2003). *Психология на аномалното развитие*. София: Немезида.
7. Панова, Е. Нарцисизмът е едно от малкото душевни уродства, които не се лекуват от съвременната медицина. В *Чети още* [online]. [Viewed 16.01.2023, 14:45 EST]. Available form: <https://chetilishte.com/нарцисизмът-е-едно-от-малкото-душевни/>
8. Петрова, А. Нарцисът и нарцисистът. В: *Native for native* [online]. [Viewed 17.01.2023, 10:25 EST]. Available form: <https://native4native.com/Narcisyt-i-Narcisistyt-blog-104.html>
9. Попов, Г. (2010). *Обща и клинична психопатология*. Варна: СТЕНО.
10. Специфични разстройства на личността, МКБ F60, с.417. Available from: https://srzi.bg/uploads/pages/Lechebni_zavedeniq/3.MKB_10/1_mkb_v1_part1.pdf

¹² Панова, Е. Available from: <https://chetilishte.com/нарцисизмът-е-едно-от-малкото-душевни/> [Viewed 16.01.2023].

11. Besser, A., & Priel, B. (2010). Grandiose narcissism versus vulnerable narcissism in threatening situations: Emotional reactions to achievement failure and interpersonal rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology, 29*(8), 874-902.
12. Campbell, W. K., & Buffardi, L. E. (2008). The lure of the noisy ego: Narcissism as a social trap. *Quieting the ego: Psychological benefits of transcending egotism*. Washington, DC: American Psychological Association
13. Gunderson, J. G., & Ronningstam, E. (2001). Differentiating narcissistic and antisocial personality disorders. *Journal of Personality Disorders, 15*(2), 103-109. <https://doi.org/10.1521/pedi.15.2.103.19213>
14. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.
15. Young, K. The surprising truth about the silent treatment. In: *Hey Sigmund* [online]. [Viewed 16.01.2023, 18:15 EST]. Available form: <https://www.heysigmund.com/the-silent-treatment/>